

Демонични представи в селищното пространство в съвременността.

Росен Гацин, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

Rosen Gatsin, Sofia University „St. Kl. Ohridski“

Demonic Concepts in the Settlement Space in Modern Times.

Annotation: *The research ascertain that demons exist in modern times. Most persistent beliefs are related to domestic space. Role in the preservation of this notion holds continuity between generations. Family and village festivals provide a favorable environment for preservation of folk beliefs. The rise of the new images and phenomenon's that borrow features from traditional demonic layers has become modern tendency.*

В традиционната българска култура селищното пространство се свързва с вярвания, отнасящи се до съществуване на различни свръхестествени същества и явления, които се активират или появяват на точно определено място и в точно определено време. Все още, въпреки развитието на технологиите и променените представи на хората, е възможно селищното пространство да бъде разгледано като т.нар. карта или територия, която според различни вярвания е обитавана от свръхестествени същества.

Трудно е днес да говорим за възпроизвеждане на класическия слой демонология, за който имаме данни от различните извори. Една от причините е, че селото губи своята поминъчна основа. Но чрез селищното и жилищно пространство е възможно да се представи митологичният пласт от вярвания, който днес битува в съзнанието на местното население. Разглежда се

жилищното пространство в селска и градска среда (фиг. 1). По същия начин се разглежда и **селищното пространство** – село (фиг. 2) – град (фиг. 3).

Селищното пространство е разгледано съгласно митологичния модел, който предлага Мирча Елиаде. Според него всяко жилище се намира в центъра на всемира и на това основание Сътворението или конструкцията е възможна единствено чрез премахване на профанното пространство и време и установяване на свещеното пространство и свещеното време. Жилището е Микрокосмос, а огнището е център на света. Прагът като граница разделя двете пространства (Елиаде 1995: 420). Градът винаги е *imago mundi* (изображение на света).

Демонизация в селското и в градското пространство.

При концентрично изобразяване успоредно на двете пространства: село – град, като в центъра стои жилището, става ясно, че в градското пространство се наблюдава процес, който не може да се регистрира на територията на селото. Зеленин различава персонажи, свързани с мястото, което обитават (локални), атмосферни, сезонни (Зеленин 1991: 410-424 от Виноградова 1999). Демоничните образи, които според представите и вярванията съществуват и делят еднаква територия с човека, са изключително концентрирани в жилището. Според представите на информаторите, градското – обществено пространство – е лишено от съществуването на демонични образи. Рационалното и наивно обяснение, което се дава от местните жители е това, че постоянната светлина в града не позволява съществуването на демонични персонажи.

Класическите представи за демонични същества при населението от градски тип се пречупват през призмата на съвременните постановки, които се налагат чрез средствата за масова информация. По този начин се получава комбинация от стари мисловни структури, надградени с нови представи.

Като локация на демонични образи в града, може да се приеме гробищното пространство (Отвъдният свят е считан като обиталище и на невидими, свръхестествени същества, които могат да проникват в живота на човека и понякога значително да му влияят (Маринов 1981:248), различните храмове, където езическите и християнски представи се преплитат. Но основното място, където в градското пространство може да се говори за вяра в демони, е жилището.

Това явление може да бъде използвано като пример за условно движение на демоните заедно с хората.

Ако приемем в „лабораторни условия“, че българското село е „генератор“ на традиция и там се е зародила и утвърдила вярата в демонични същества, то излизането на човека от тази среда и установяването му в града е съпътствано с миграция и на самите демонични образи. Тази постановка би могла да се демонстрира чрез сравнение между жилищното пространство в градска среда и жилището в селска среда.

Пространството на **двата типа жилища** е представено под формата на кръг, съставен от по-малки кръгове (фиг. 3). В центъра на градското жилище е кухнята, където обикновено има комин, чийто първообраз е селското огнище, където се е приготвяла храната за семейството и където, според народните представи, е най-важното място от дома. В следващия кръг са спалните помещения. Домът завършва на прага. В градския тип жилище е

възможно да следва тераса, докато в селското жилище естественото продължение е двор със стопански постройки.

Жилищното пространство е разгледано в контекста на темата, а именно – като територия, която според народните представи е обитавана от демонични образи. Разделяйки селищата на две категории: село – град, може да бъде направено сравнение, което да представи различни процеси, които протичат в етапите на развитие на демоничните представи в съзнанието на хората. До голяма степен днес няма разлика между жилищното пространство в селска и градска среда. Още повече, че засилените миграционни процеси в посока големия град допринасят унифицирането на жилището да се реализира по този начин.

С унифициране на жилището не може да говорим за пренареждане на митологичната картина в градската среда. Точно обратно. Ако в българското село днес може да се наблюдава промяна в митологичната карта, то в градското пространство този процес е почти невъзможно да бъде регистриран. Както вече беше казано, демоничните образи в града биват отнесени главно в домашното пространство. Докато в селата може да се наблюдава промяна във вярата относно локацията на демоните. Тези процеси, които условно могат да се нарекат „градски“. Гражданеенето на селата превръща жилищното пространство в силен притегателен център, който акумулира в себе си вярата в демонични същества.

Демоничните образи, обитаващи жилищното пространство в градска среда, които най-често могат да бъдат регистрирани в разказите на информатори (Враца, Мездра, Роман и др.) са вампир и таласъм. Това са демони, които според народната вяра могат да се появят в рамките на

жилището. Входната врата на градското жилище се обособява като място, от където е най-вероятно да бъде нарушен балансът в дома. Често на вратата се поставя подкова, червен конец със синец, здравец, клонка от върба.

Най-красноречивото свидетелство за вярата в демонични същества в градското жилище в нашата съвременност е погребалната обредност. Тази сложна и консервативна система от правила и норми на поведение, която почти не се променя във времето, отключва вяра в свръхестествени същества. Трудно бихме могли да говорим за разлика в отношението към мъртвеца в селското и градското жилище. И ако родилните обичаи и сватбените тържества вече са се изнесли извън жилищното пространство, то смъртта регулярно присъства в дома, което именно отключва вяра в демони. Тези обстоятелства, от друга страна, допринасят демоничните същества да придобият такъв непреходен характер. Погребалната обредност и отношението към мъртвеца дават отговор и на направеното по-горе заключение за основните демони в градското жилище (вампир, таласъм) – това са антропоморфни образи, които водят своя произход от човешки същества. Вампирът произлиза от точно определен човек. Макар че приема образа на човек, вампирът е само душата на човека със същия образ. (Георгиева 1993:197).

По време на теренните проучвания в Северозападна България са извършени наблюдения на няколко погребения в градска среда. Не бяха регистрирани основни разлики между отношението към покойника по критериите село – град. Той се поставя в най-представителната стая, пази се през нощта, не се оставя сам. Общността следи за спазване на всички обредни практики. Веднъж, това се прави от страх покойникът да не се превърне в зъл мъртвец. А също така и от уважение към него. Присъствието

на „уважение“ е лакмус, че вярата до голяма степен граничи с обредна практика, но въпреки това я има. Действията (отваряне на прозорци, закриване на огледала, поставяне на черен плат на входната врата), които извършват членовете на общността при наличие на смърт в жилището, са едни и същи в градска и селска среда.

Всичко това показва, освен че хората „пренасят“ със себе си вярата в демонични същества, още че жилището е територия, която е най-устойчива за съхранение на отломки от класическия пласт на традиционната култура.

ИЛЮСТРАЦИИ:

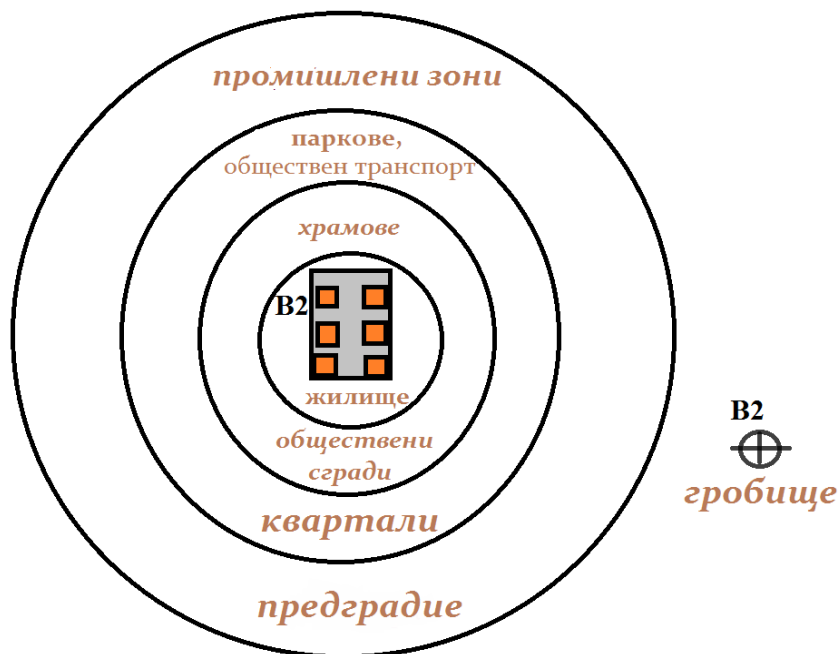
Фигура 1. Селищно пространство – село:

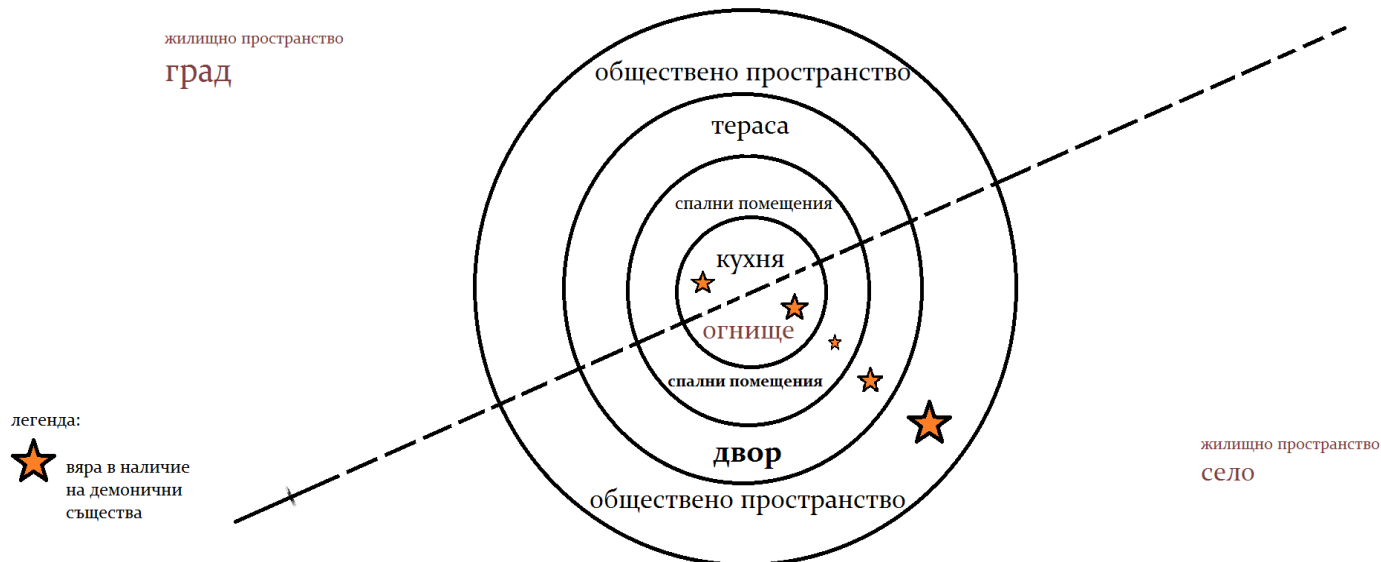
Фигура 2. Селищно пространство – град:

ЛЕГЕНДА

<i>В1 - Вещица</i>	<i>С - Сянка</i>
<i>В2- Вампир</i>	<i>С2 - Стихия</i>
<i>у - Устрел</i>	<i>С3 - Стопан</i>
<i>В3 - Върколак</i>	<i>К - Караконджо</i>
<i>М - Мамиче</i>	<i>Л - Ламя</i>
<i>З - Зазидан</i>	<i>З1 - Змей</i>
<i>Т - Таласъм</i>	<i>В4 - Вихри</i>
<i>Н - Нави</i>	<i>С4 - Самодива</i>
<i>Е - Екот</i>	<i>Б - Болести</i>

Фигура 3. Жилищно пространство: ГРАД /СЕЛО:

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Виноградова 1999: Виноградова, Л. Славянские древности. т. 2. Москва, 1999

Георгиева 1993: Георгиева, И. Българска народна митология. София, 1993.

Елиаде 1995: Елиаде, М. Трактат по история на религиите. София, 1995.

Зеленин 1994: Зеленин, Д. Избранные труды. Статьи по духовной культуре. Москва, 1994.

Маринов 1981: Маринов, Д. Избрани произведения. Т.1. София, 1981.